

PRAWA CZŁOWIEKA

Kontekst ogólny

Podstawową zasadą praw człowieka jest zapewnienie godności każdemu człowiekowi bez względu na pochodzenie, wyznanie, płeć, kulturę itp. Nikt nie może swoich praw utracić (prawa są niezbywalne) i wszystkie prawa uznawane są za równie ważne (prawa są niepodzielne). Poszczególne prawa nawzajem się uzupełniają i stanowią integralną i niepodzielną całość (prawa są współzależne). Przepisy niektórych praw mogą opierać się na spełnianiu innych (np. prawo do uczestnictwa w życiu kulturalnym może wiązać się z prawem do nauki i prawem do wyrażania opinii, itp.).

Ważnym aspektem praw człowieka jest to, że nie tylko zapewniają ludziom prawa, ale też nakładają obowiązek poszanowania praw innych ludzi i podejmowania działań w celu ich ochrony.¹

Kontekst międzynarodowy i dokumenty

Pierwszym w historii dokumentem, który wyraźnie gwarantował równe prawa wszystkim ludziom była Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta przez nowo utworzoną Organizację Narodów Zjednoczonych w 1948 r. Deklaracja obejmuje prawa obywatelskie i polityczne (m.in. prawo do życia, prawo wolności myśli czy prawo wyborcze), ekonomiczne, społeczne czy kulturalne (m.in. prawo do odpowiedniej stopy życiowej, włączając w to zdrowie, mieszkanie, wyżywienie, prawo do swobodnego uczestniczenia w życiu kulturalnym społeczeństwa itp.).

Ponadto deklaracja obejmuje też prawo do edukacji o prawach człowieka: *Celem nauczania jest pełny rozwój osobowości ludzkiej i ugruntowanie poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności.* (Artykuł 26/2).²

Innym ważnym międzynarodowym dokumentem dotyczącym praw człowieka jest przyjęta w 1989 r. Konwencja ONZ o prawach dziecka. Uznaje ona dziecko za istotę ludzką posiadającą pełnię praw i zwraca uwagę na to, że każda osoba poniżej 18 roku życia wymaga szczególnej opieki i ochrony.³

Kontekst polityki europejskiej

Głównym europejskim instrumentem stojącym na straży praw człowieka w 47 państwach członkowskich Rady Europy jest Europejska Konwencja Praw Człowieka przyjęta przez Radę Europy w 1950 roku. Konwencja nakłada na każde z Państw Członkowskich obowiązek wdrażania przewidzianych przez konwencję praw za pośrednictwem krajowych przepisów prawa. Obywatele tych państw, jeśli uznają, że ich prawa gwarantowane w

¹ Więcej informacji znajdziesz w publikacji *Kompasik Edukacja na rzecz praw człowieka w pracy z dziećmi*, Rada Europy, Warszawa 2009. <http://www.bc.ore.edu.pl/Content/185/Kompasik.pdf> (Rozdział 1) [dostęp 21.02.2017]

² Pełny tekst w j. polskim: http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf; <http://www.bc.ore.edu.pl/Content/185/Kompasik.pdf> (w publikacji znajdziesz wersję przyjazną dzieciom) [dostęp 21.02.2017]

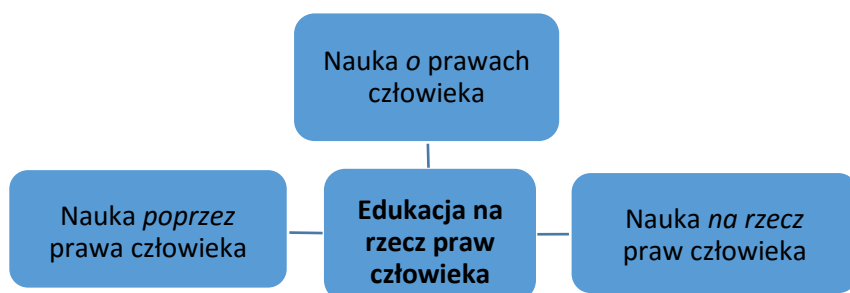
³ Więcej informacji na temat praw dziecka można znaleźć w rozdziale niniejszego przewodnika zatytułowanym „Prawa dziecka”.

Dimension III Participation in Democratic Society
Konwencji zostały naruszone, mogą złożyć – po wyczerpaniu procedur krajowych - skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu.⁴

W 2009 roku Unia Europejska, nawiązując do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, uchwaliła Kartę Praw Podstawowych. Zarówno instytucje europejskie, jak i wszystkie Państwa Członkowskie zobowiązane są do przestrzegania zawartych w niej praw. Karta gwarantuje m.in. prawa osobiste, obywatelskie, polityczne, ekonomiczne i społeczne dla wszystkich obywateli i mieszkańców Unii.⁵

Edukacja na rzecz praw człowieka

Nauka o prawach człowieka obejmuje nie tylko wiedzę na temat praw i podstawowych wolności, ale także postawy i umiejętności, które umożliwiają stosowanie tych praw w praktyce (np. umiejętność rozwiązywania konfliktów, umiejętność współpracy). Innym ważnym wymiarem edukacji o prawach człowieka zaangażowanie w prawa człowieka i podejmowanie konkretnych działań w celu ich kompleksowego wdrażania, jest.

Celem edukacji na rzecz praw człowieka w szkołach jest dostarczanie dzieciom i młodzieży wiedzy oraz możliwości angażowania się w sprawy dotyczące zarówno ich praw, jak i praw innych. W zależności od wieku, dzieci powinny rozwijać zrozumienie, że istnieją różne możliwości i sposoby ich aktywnego udziału w realizację i przestrzeganie praw człowieka.

Młodsze dzieci można wprowadzać w temat poprzez analizę praw człowieka w wymiarze osobistym (np. omawiając i rozwiązując konflikty w obrębie klasy lub w rodzinie) lub podejmując działania w szerszym środowisku, takim jak lokalna wspólnota (np. organizując obchody Międzynarodowego Dnia Praw Człowieka lub przygotowując wystawę na temat praw człowieka).

⁴ Pełny tekst Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w j. polskim: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf [dostęp 21.02.2017]

⁵ Tekst Karty Praw Podstawowych w j. polskim: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:pl:PDF> [dostęp 21.02.2017]

Wymiary edukacji o prawach człowieka**wymiar poznawczy**

(np. wiedza na temat możliwości i sposobów ochrony praw człowieka, radzenie sobie z krytycznym postawami wobec wdrażania praw człowieka)

wymiar emocjonalny

(np. empatia, chęć i zdolność do zmiany perspektywy)

wymiar zorientowania na działanie

(umiejętność wyciągania wniosków z własnego życia, zaangażowanie i podejmowanie konkretnych działań)

wymiar rozwoju osobistego

(samoświadomość, znajomość i poszanowanie własnych i cudzych granic)

3

Edukacja na rzecz praw człowieka ma prowadzić do ukształtowania postaw opartych na zaufaniu i tolerancji, czyli fundamentach kultury praw człowieka. Należą do nich:

- docenianie siebie samego i innych;
- poszanowanie praw człowieka w życiu codziennym;
- zrozumienie własnych praw i zdolność do ich wyrażania;
- docenianie i poszanowanie różnic społecznych i kulturowych;
- zdolność do rozwiązywania konfliktów bez użycia przemocy i z poszanowaniem praw należ-nych innym;
- rozwijanie w dziecku wiary we własne siły i umiejętność ochrony oraz propagowania praw człowieka.⁶

Ważne jest, aby szkoła - dyrektorzy, nauczyciele, rodzice, itp. - przestrzegała praw dziecka i stwarzała takie środowisko kształcenia, które jest zgodne z prawami człowieka.⁷

Nauka o prawach dziecka może być punktem wyjściowym do dyskusji na temat praw człowieka z młodszymi dziećmi.

Aktywność: Prawa człowieka – do rana do wieczora**Czas:** 45-60 minut**Wiek:** 10+**Uczniowie i uczennice:**

⁶ Kompasik Edukacja na rzecz praw człowieka w pracy z dziećmi, Rada Europy, Warszawa 2009; <http://www.bc.ore.edu.pl/Content/185/Kompasik.pdf> ss.11-15 [dostęp 21.02.2017]

⁷ Więcej informacji na temat szkół ukierunkowanych na prawa dziecka na: www.politik-lernen.at/kinderrechteindex [dostęp 21.02.2017]

Dimension III Participation in Democratic Society

- uświadamiają sobie, że prawa człowieka są częścią codziennego życia i codziennych czynności;

- rozumieją, że prawa człowieka są chronione, ale też łamane.

Materiały dydaktyczne:

- Prawa człowieka - od rana do wieczora (pocięty na kawałki/okienka w taki sposób, by każda para dzieci otrzymała 1 kawałek)

- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (wersja dla dzieci)

- przykładowe fotografie ukazujące codzienne czynności rówieśników dzieci z innych kontynentów

Przebieg

1. Wyjaśnij dzieciom, że ćwiczenie, które będą wykonywać dotyczy praw człowieka.

Podkreśl, że prawa człowieka są zawsze takie same dla wszystkich ludzi, gdziekolwiek by się na świecie nie znajdowali. Prawa nie przysługują dlatego, że jest się obywatelem jakiegoś państwa, ale dlatego, że jest się członkiem rodziny ludzkiej, a dzieciom przysługują prawa człowieka tak samo, jak przysługują one dorosłym. Prawa człowieka zostały po raz pierwszy ogłoszone przez nowo utworzoną Organizację Narodów Zjednoczonych w 1948 roku w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) jest związkiem niepodległych państw, które zgodziły się współpracować, aby nieść pomoc w zwalczaniu ubóstwa, zapobieganiu i zakańczaniu wojen i zwalczaniu chorób.

Poinformuj dzieci, że dzięki ćwiczeniu dowiedzą się, co wspólnego z prawami człowieka mają zupełnie zwyczajne czynności z codziennego dnia 10-letniej Leili.

2. Poproś dzieci, by dobrały się w pary. Każdej parze rozdaj jeden z przykładów z materiału *Prawa człowieka - od rana do wieczora*. Poproś, by pary zapoznały się z przykładem oraz spróbowały przedstawić scenkę z życia dziewczynki za pomocą pantomimy.

Po każdej prezentacji pozostałe dzieci w klasie mają za zadanie wybrać – spośród trzech propozycji – którego z praw dotyczy przedstawia dana czynność. Odpowiednia propozycja zapisana jest tłustym drukiem (ale odpowiedź zna tylko para prezentująca i nauczyciel).

Kiedy pantomima zostanie wykonana a właściwa odpowiedź odgadnięta, pamiętaj, aby wyjaśnić dzieciom wszystkie słowa, których nie rozumieją.

Kontynuuj ćwiczenie, aż wszystkie pozycje z materiału *Prawa człowieka - od rana do wieczora* zostaną odegrane.

3. Zakończ ćwiczenie podając przykłady różnych praw człowieka, które nie zostały ujęte w ćwiczeniu. Wyjaśnij dzieciom, że prawa człowieka obowiązują także w ich kraju i podlegają Konstytucji.

4. Zadaj dzieciom kilka pytań: *Czy trudno jest znaleźć właściwą pantomimę, aby przekazać daną treść? Czy sądzisz, że podobne sytuacje mogłyby wydarzyć się także w twoim życiu?*

Dimension III Participation in Democratic Society

Poproś, aby dzieci w grupach zastanowiły się nad codziennymi zajęciami innych, mieszkających w różnych częściach świata i mających odmienne sytuacje życiowe dzieci (rozdaj zdjęcia/ obrazki dzieci każdej grupie).

Każda grupa wybiera jedno zdjęcie i próbuje zgadnąć, co może się zdarzyć temu dziecku w ciągu dnia (uwagi o porze dnia, czynnościach). Które prawa człowieka są naruszane, łamane lub chronione w każdym ze scenariuszy? Dzieci zastanawiają się nad własnymi codziennymi zajęciami oraz nad tym, jak można je postrzegać w świetle praw człowieka.

5. Dobrym rozwinięciem ćwiczenia może być aktywność „Żeglując ku nowym łądom” z publikacji Rady Europy *Kompasik. Edukacja na rzecz praw człowieka w pracy z dziećmi*, które porusza różnice pomiędzy potrzebami a pragnieniami.

Prawa człowieka od rana do wieczora

Przykłady do odegrania	Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (uproszczone artykuły)
Do 7:00 a.m.: Leila głęboko śpi.	Zakaz tortur i poniżającego traktowania (Art. 5) Prawo do urlopu i wypoczynku Art.24) Prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego (Art. 3)

<p>7:00 a.m.: Rrrrrr ... Leila wyłącza budzik. Drzemie jeszcze kilka minut w swoim przytulnym łóżeczku. Na śniadanie, Leila i jej brat Paul piją gorące kakao i jedzą tost z dżemem truskawkowym.</p>	<p>Prawo do odpowiedniego poziomu życia dla siebie i rodziny, w tym jedzenia, mieszkania, opieki medycznej i innych świadczeń socjalnych (Art. 25)</p> <p>Prawo do uznawania osobowości prawnej (Art. 6)</p> <p>Prawo do sprawiedliwego i publicznego wysłuchania przez sąd (Art. 10)</p>
<p>7:05 a.m.: Leila słucha wiadomości w radiu. Spiker radiowy mówi na temat wojny w Syrii. Tysiące ludzi są uchodźcami i uciekają przed wojną.</p>	<p>Prawo do ochrony w innym kraju/Prawo do azylu politycznego (Art. 14)</p> <p>Prawo do obywatelstwa i swobody jego zmiany (Art. 15)</p> <p>Prawo do równości wobec prawa (Art.7)</p>
<p>7:45 a.m.: W drodze do szkoły Leila mija bibliotekę publiczną. Wczoraj wypożyczyła tam książkę <i>Harry Potter i Kamień Filozoficzny</i>.</p>	<p>Prawo do odwołania się do kompetentnych sądów (Art. 8)</p> <p>Prawo do wyboru zatrudnienia i przystępowania do związków zawodowych (Art .23)</p> <p>Prawo do edukacji (Art.26)</p>
<p>8:35 a.m.: Nasrim, kolega Leili z klasy mówi, że niedobrze się czuje. Pani Abiss, nauczycielka matematyki prosi Leilę, aby razem z chłopcem poszła do szkolnego lekarza.</p>	<p>Prawo do swobodnego poruszania się (Art. 13)</p> <p>Prawo do odpowiedniego poziomu życia dla siebie i rodziny, w tym jedzenia, mieszkania, opieki medycznej i innych świadczeń socjalnych (Art. 25)</p> <p>Zakaz pozbawiania praw człowieka (Art.30)</p>
<p>10:00 a.m.: Kłopoty w czasie przerwy! Brenda została niedawno wykluczona z grupy w WhatsApp. To nie pierwsza sytuacja, kiedy jest dyskryminowana z powodu wady wymowy.</p>	<p>Zakaz dyskryminacji (Art. 2)</p> <p>Zakaz niewolnictwa (Art. 4)</p> <p>Zakaz arbitralnego aresztowania i wygnania (Art. 9)</p>

<p>10:45 a.m.: Leila idzie na spotkanie przedstawicieli klas szkoły. Rozmawiają o planach na piątkowe spotkanie szkolnego parlamentu.</p>	<p>Prawo do swobodnego poruszania się (Art. 13)</p> <p>Prawo do pokojowych gromadzeń i zrzeszania się (Art. 20)</p> <p>Wolność poglądów i informacji. (Art.19)</p>
<p>12:35 p.m.: Na lekcji historii Leila i inni uczniowie oglądają film o niewolnictwie w ubiegłych stuleciach. W dzisiejszych czasach, niewolnictwo wciąż istnieje i nawet dzieci padają ofiarami zniewolenia, jako służba domowa lub dzieci żołnierze.</p>	<p>Zakaz dyskryminacji: (Art 2)</p> <p>Zakaz niewolnictwa (Art. 4)</p> <p>Prawo do małżeństwa i rodziny (Art.16)</p>
<p>4:30 p.m.: “Grrr, gdzie jest mój paszport?” pomrukuje Paul, starszy brat Leili. Bez dowodu tożsamości nie będzie mógł głosować w wyborach do Parlamentu Europejskiego w następną niedzielę.</p>	<p>Prawo do zabezpieczenia społecznego (Art. 22)</p> <p>Prawo do uczestniczenia w rządzeniu i wyborach (Art. 21)</p> <p>Prawo do posiadania własności (Art. 17)</p>
<p>5:45 p.m.: Jako pracę domową, Leila musi napisać wypracowanie na temat symboli w różnych religiach, takich jak islam, chrześcijaństwo, buddyzm, judaizm i hinduizm.</p>	<p>Wolność myśli, sumienia i religii. (Art. 18)</p> <p>Prawo do uczestniczenia w życiu kulturalnym społeczeństwa: (Art. 27)</p> <p>Obowiązki wobec społeczności (Art. 29)</p>
<p>8:10 p.m.: Pora poczytać Harry’ego Potter ‘a! Leila jest ciekawa, co dalej wydarzy się w <i>Kamieniu Filozoficznym</i>. Przyszło kilkanaście listów zaadresowanych do Harry’ego, ale Vernon Dursley zniszczył wszystkie, zanim Harry mógł je przeczytać.</p>	<p>Prawo do porządku społecznego (Art.28)</p> <p>Prawo do edukacji (Art .26)</p> <p>Zakaz ingerowania w życie prywatne, rodzinne, domowe lub korespondencję (Art. 12)</p>
<p>10:15 p.m.: Leila już śpi. Śni jej się, że pisze artykuł do gazety na temat praw człowieka. Zaczyna się od słów: „Wszystkie prawa człowieka dla wszystkich”.</p>	<p>Prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego: (Art.3)</p> <p>Wszyscy mają prawo do wolności i równości (Art.1)</p> <p>Prawo do urlopu i wypoczynku (Art.24)</p>

Dimension III Participation in Democratic Society
Powszechna deklaracja praw (wersja dla dzieci)

Art. 1. Prawo do równości:

Masz prawo do wolności i równości. Umiesz myśleć i potrafisz odróżnić dobro od zła. Traktuj innych ludzi przyjaźnie.

Art. 2. Zakaz dyskryminacji:

Przysługują ci wszystkie z praw człowieka, niezależnie od twojej rasy, koloru skóry, płci, języka, religii, poglądów, pochodzenia rodzinnego, statusu społecznego i ekonomicznego, urodzenia i obywatelstwa. **Art. 3. Prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego:**

Masz prawo do tego, by żyć, być wolnym/wolną i czuć się bezpiecznie.

Art. 4. Zakaz niewolnictwa:

Nikt nie ma prawa traktować ciebie jak niewolnika, ty też nie możesz z kogoś uczynić niewolnika.

Art. 5. Zakaz tortur i poniżającego traktowania:

Nikt nie ma prawa cię torturować, krzywdzić ani upokarzać.

Art. 6. Prawo do uznawania osobowości prawnej:

Masz prawo wszędzie być traktowany/traktowana jako ktoś, kto według prawa jest osobą.

Art. 7. Prawo do równości wobec prawa:

Masz prawo do ochrony i równego traktowania wobec prawa, bez jakiegokolwiek dyskryminacji.

Art. 8. Prawo do odwołania się do kompetentnych sądów:

Jeśli twoje prawa zostały złamane, masz prawo odwołać się do kompetentnych sądów, które stać będą na ich straży.

Art. 9. Zakaz arbitralnego aresztowania i wygnania:

Nikt nie ma prawa do aresztowania, uwięzienia lub wygnania ciebie z kraju, bez podania dobrych po temu powodów.

Art. 10. Prawo do sprawiedliwego i publicznego wysłuchania przez sąd:

Jeśli oskarżono cię o popełnienie przestępstwa, to masz prawo do sprawiedliwego i publicznego wysłuchania twoich racji przez sąd.

Art. 11. Prawo do uznawania za niewinnego, dopóki wina nie zostanie udowodniona:

1) Masz prawo do uznawania twojej niewinności, dopóki wina nie zostanie ci sądownie udowodniona.

2) Nikt nie może ciebie karać za zrobienie czegoś, co w chwili twego działania nie było uznawane za przestępstwo.

Art. 12. Zakaz ingerowania w życie prywatne, rodzinne, domowe lub korespondencję:

Dimension III Participation in Democratic Society

Masz prawo do ochrony, jeśli ktoś chce wyrządzić krzywdę twojej reputacji, wkroczyć do twojego domu, otwierać twoją korespondencję, czy niepokoić ciebie lub twoją rodzinę, nie mając po temu dobrego powodu.

Art. 13. Prawo do swobodnego poruszania się:

- 1) Masz prawo swobodnie poruszać się po swoim kraju.
- 2) Masz prawo wyjechać z kraju oraz wrócić do niego, jeśli tylko tego chcesz.

Art. 14. Prawo do ochrony w innym kraju:

- 1) Jeśli ktoś ci grozi, masz prawo udać się do innego kraju i prosić tam o ochronę, jako uchodźca.
- 2) 2) Możesz stracić to prawo, jeśli popełnisz jakieś poważne przestępstwo.

Art. 15. Prawo do obywatelstwa i swobody jego zmiany:

- 1) Masz prawo być obywatelem dowolnego państwa.
- 2) Nikt nie może ci zabrać obywatelstwa bez podania dobrej przyczyny. Możesz zmienić obywatelstwo, jeśli tego chcesz.

Art. 16. Prawo do małżeństwa i rodziny:

- 1) Kiedy osiągniesz pewien urzędowo określony wiek, możesz zawrzeć małżeństwo i założyć rodzinę, przy czym nie ma tu żadnych ograniczeń związanych z twoją rasą, narodowością lub religią. Obojgu partnerom przysługują te same prawa, kiedy są małżeństwem i kiedy są rozwiedzeni lub w separacji.
- 2) Nikt nie ma prawa zmuszać ciebie do małżeństwa.
- 3) Rodzina to podstawowa komórka społeczna i państwo powinno ją chronić.

Art. 17. Prawo do posiadania własności:

- 1) Masz prawo posiadać rzeczy na własność.
- 2) Nikt nie ma prawa odebrać ich tobie bez podania dobrego powodu.

Art. 18. Wolność myśli, sumienia i religii:

Masz prawo do własnych myśli i wyznawania dowolnej wiary. Możesz swobodnie praktykować swoją religię lub zmienić wyznanie, jeśli tylko tego chcesz.

Art. 19. Wolność poglądów i informacji:

Masz prawo do posiadania i wyrażania własnych poglądów. Możesz wymieniać się swoimi poglądami z innymi ludźmi, także tymi z innych krajów, i to przy pomocy wszelkich dostępnych środków.

Art. 20. Prawo do pokojowych zgromadzeń i zrzeszania się:

- 1) Masz prawo pokojowo spotykać się z innymi ludźmi.
- 2) Nikt nie ma prawa zmusić ciebie do przynależności do jakiejś grupy.

Art. 21. Prawo do uczestniczenia w rządzeniu i wyborach:

Dimension III Participation in Democratic Society

- 1) Masz prawo do uczestniczenia w rządzeniu swym krajem, albo piastując jakieś stanowisko, albo wybierając kogoś, kto będzie twoim przedstawicielem.
- 2) Masz prawo służyć swemu krajowi tak samo jak pozostali jego obywatele.
- 3) Rządy powinny być wybierane w sposób regularny, w drodze uczciwych i tajnych wyborów.

Art. 22. Prawo do zabezpieczenia społecznego:

Spółczeństwo, w którym żyjesz, powinno zapewnić tobie zabezpieczenie socjalne i wszystko, co jest ci niezbędne do godnego życia i rozwoju.

Art. 23. Prawo do wyboru zatrudnienia i przystępowania do związków zawodowych:

- 1) Masz prawo do pracy, wyboru zatrudnienia i pracy w dobrych warunkach.
- 2) Wszyscy, którzy wykonują tę samą pracę, powinni dostawać za nią taką samą zapłatę.
- 3) Masz prawo zarabiać tyle, by wystarczało tobie na życie i pomoc rodzinie.
- 4) Wszyscy ludzie, którzy pracują, mają prawo do przystępowania do związków zawodowych broniących ich interesów.

Art. 24. Prawo do urlopu i wypoczynku:

Masz prawo do wypoczynku i czasu wolnego. Dzień pracy nie powinien trwać zbyt długo, a ponadto przysługuje ci prawo do regularnych i płatnych urlopów.

Art. 25. Prawo do odpowiedniego poziomu życia:

- 1) Masz prawo do rzeczy, które tobie i twojej rodzinie są potrzebne do zdrowia i dobrobytu, w tym do jedzenia, ubrania, mieszkania, opieki medycznej i innych świadczeń socjalnych. Przysługuje ci prawo do otrzymania pomocy, jeśli nie możesz zdobyć pracy lub nie jesteś w stanie jej wykonywać.
- 2) Matkom i dzieciom przysługuje szczególna opieka i pomoc.

Art. 26. Prawo do edukacji:

- 1) Masz prawo chodzić do szkoły. Edukacja na poziomie podstawowym powinna być bezpłatna i obowiązkowa. Powinnaś/powinieneś mieć możliwość przyuczenia się do zawodu lub kontynuowania nauki tak długo, jak tylko chcesz.
- 2) W szkole powinieneś/powinnaś mieć możliwość rozwijać swoje zdolności i uczyć się szacunku do innych, niezależnie od ich rasy, religii czy narodowości.
- 3) Rodzice powinni móc wybrać, jaki rodzaj wykształcenia będziesz posiadać.

Art. 27. Prawo do uczestniczenia w życiu kulturalnym społeczeństwa:

- 1) Masz prawo do zachowania tradycji i zwyczajów twojej społeczności oraz do korzystania ze sztuki i dobrodziejstw nauki.
- 2) Jeżeli jesteś artystą, pisarzem lub naukowcem, to owoce twojej pracy powinny być chronione, a tobie przysługuje prawo do czerpania z nich korzyści.

Art. 28. Prawo do porządku społecznego:

Dimension III Participation in Democratic Society

Masz prawo żyć w takim świecie, w którym wszyscy ludzie mogą korzystać z wymienionych tu praw i wolności.

Art. 29. Obowiązki wobec społeczności:

- 1) Twoja osobowość może się w pełni rozwinąć tylko wtedy, gdy żyjesz w obrębie swojej społeczności, wobec której masz pewne obowiązki.
- 2) Prawodawstwo twojego kraju powinno gwarantować przestrzeganie praw człowieka, a także zapewniać ci możliwość okazywania szacunku innym ludziom i bycia przez nich szanowanym.
- 3) Twoje prawa i wolności powinny wspierać realizację celów i zasad Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Art. 30. Zakaz pozbawiania praw człowieka:

Żaden człowiek, żadna grupa ludzi ani żadne państwo na świecie nie może robić niczego, co by zmierzało do zniweczenia tych praw.

Kompasik. Poradnik edukacji na rzecz praw dziecka (Compasito. Manual on Human Rights Education for Children) to zbiór sprawdzonych pomysłów i ćwiczeń na temat edukacji na rzecz praw człowieka w pracy z dziećmi.

www.eycb.coe.int/compasito/

<http://www.bc.ore.edu.pl/Content/185/Kompasik.pdf> (wersja polska)

Kompas. Edukacja o prawach człowieka w pracy z młodzieżą (Compass. Manual on Human Rights Education with Young People) to zbiór sprawdzonych pomysłów i ćwiczeń na temat edukacji na rzecz praw człowieka w pracy z młodzieżą.

www.eycb.coe.int/Compass/en/contents.html

<http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=189&from=publication> (wersja polska)

United Nations Regional Information Centre for Western Europe (UNRIC) oferuje szereg różnego rodzaju materiałów dla nauczycieli i uczniów na temat praw człowieka, począwszy od pedagogiki aż po gry online. Dostępny jest także zbiór materiałów w językach innych niż język angielski (hiszpański, francuski, chiński, rosyjski, arabski).

www.humanrightseducation.info

Austriackie **Archiwum Dobrych Praktyk Edukacji Obywatelskiej** gromadzi wskazówki metodyczne, scenariusze lekcji i praktyczne pomysły na projekty, które można realizować w klasie.

<http://praxisboerse.politik-lernen.at>

Dossier **Learning about Human Rights** zapewnia rekomendacje na temat materiałów edukacyjnych, filmów oraz warsztatów, które stanowią wsparcie dla nauczycieli i multiplikatorów w poruszaniu danego tematu w klasie lub w pracy z młodzieżą.

www.schule.at/portale/politische-bildung/themen/detail/menschenrechte-lernen.html

Educocol to francuski portal wspierający pracę dydaktyczną wokół praw dziecka. Zawiera informacje i linki do wielu krajowych organizacji zajmujących się tą dziedziną

<http://eduscol.education.fr/cid66251/journee-internationale-des-droits-de-l-enfant.html>

Prawa Człowieka to strona, na której pedagodzy znajdą mnóstwo informacji na temat praw człowieka. Witryna udostępnia dokumenty, konwencje, przemówienia a nawet quiz.

www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/

Amnesty International Polska prowadzi stronę, która zawiera liczne informacje nie tylko na temat praw człowieka, ale również na temat różnych działaniach z nimi związanych.

<http://amnesty.org.pl/prawa-czlowieka.html>

Helsinki Foundation for Human Rights publikuje materiały i informacje na temat praw człowieka; współprowadzi działania edukacyjno-popularyzatorskie (takie jak na Międzynarodowy Festiwal Filmowy Watch Docs).

www.hfhr.pl

Recursos Educativos Derechos Humanos to zasoby i zajęcia praktyczne poklasyfikowane według poziomów kształcenia do pracy w zakresie praw człowieka

www.educatolerancia.com/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=38&Itemid=47

Declaración Universal de los Derechos Humanos zawiera informacje o prawach człowieka z ilustracjami różnych artystów. <http://es.tiching.com/link/16461>

Amnesty International UK oferuje szereg różnych materiałów na temat praw człowieka dla uczniów szkół podstawowych oraz dla nauczycieli. www.amnesty.org.uk/primary-schools-education-resources

Equality and Human Rights Commission oferuje wybór materiałów i scenariuszy lekcji, także na temat praw człowieka.

www.equalityhumanrights.com/private-and-public-sector-guidance/education-providers/secondary-education-resources/resource-toolkit/lesson-plan-ideas/lesson-8-what-are-human-rights

Bundeszentrale für politische Bildung prowadzi portal internetowy z informacjami i materiałami dydaktycznymi w zakresie praw człowieka.

www.bpb.de/menschenrechte

Kontekst ogólny

Współcześnie demokracja rozumiana jest jako system rządów, w którym obywatele sprawują władzę bezpośrednio lub za pomocą wybranych przez siebie przedstawicieli.

Według politologa Larry'ego Diamond'a demokracja składa się z czterech głównych elementów: politycznego systemu wyboru i zmiany rządu w drodze wolnych i uczciwych wyborów; aktywnego uczestnictwa ludzi, jako obywateli w systemie politycznym i w życiu obywatelskim; ochrony praw człowieka wszystkich obywateli; rządów prawa, gdzie przepisy prawne i procedury stosowanie są jednakowo wobec wszystkich obywateli.

Demokracja kontrastuje z innymi formami sprawowania rządów, w których władza spoczywa w ręku jednej osoby (np. monarchia absolutna) lub też władzę sprawuje grupa ludzi (oligarchia).⁸

Słownik Cambridge definiuje demokrację jako *wiarę w wolność i równość między ludźmi, lub system rządów oparty na tej wierze, w którym władza spoczywa w rękach przedstawicieli ludu lub bezpośrednio w rękach samych ludzi*.⁹ Wikipedia określa ją jako system, w którym lud powinien kontrolować władzę. Taki stan idealny realizowany jest poprzez system głosowania, w którym rządzi wola większości bezpośrednio lub pośrednio poprzez wybranych przedstawicieli.

Demokracje dzielą się na liberalne, gdzie prawa podstawowe osób będących w mniejszości są chronione przez prawo, oraz na nieliberalne, w których prawa mniejszości chronione nie są. Demokracja często też przybiera formę rządów, gdzie wola realnej większości decyduje o linii polityki (w przeciwieństwie do częściowej lub względnej większości ludu/obywateli) za pomocą procesów decyzyjnych, zazwyczaj wyborów lub referendum, w których wszyscy mogą uczestniczyć.

Według Elgstrom'a i Hyden'a demokracja to system rządów, który posiada następujące atrybuty: instytucje i procedury, za pomocą których obywatele na poziomie krajowym mogą wyrażać preferencje na temat odmiennej polityki oraz zinstytucjonalizowane ograniczenia w sprawowaniu władzy przez władzę wykonawczą (konkurencja); prawo wyborcze i prawo uczestnictwa w wyborze przywódców krajowych i polityk (włączenie społeczne).

Według niektórych demokracja nie jest formą rządów, ale zestawem wartości, którymi należy się kierować w sprawowaniu władzy. Wartości te wymagają współdziałania pomiędzy państwem, społeczeństwem obywatelskim i sektorem prywatnym. Przy tak rozumianej demokracji formy rządów opierają się na powszechnie uznawanych zasadach partycypacji,

⁸ <https://en.wikipedia.org/wiki/Democracy> [24/10/2016]

⁹ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/democracy> [24/10/2016]

Dimension III Participation in Democratic Society
odpowiedzialności, przejrzystości, rządów prawa, podziału władzy, zasadzie pomocniczości, równości i wolości prasy.¹⁰

Pomimo, że w karcie Narodów Zjednoczonych nie figuruje słowo demokracja, to jest to jedna z fundamentalnych zasad, na których opiera się idea ONZ. Już pierwsze słowa Karty „my Ludy” stanowią odzwierciedlenie podstawowej zasady demokracji. Organizacja Narodów Zjednoczonych nie popiera konkretnego modelu rządów, ale promuje demokratyczny sposób sprawowania władzy jako zbiór wartości i zasad, którymi należy się kierować, dążąc do osiągnięcia większej partycypacji, równości, bezpieczeństwa oraz rozwoju człowieka.¹¹

Kontekst polityki europejskiej

Unia Europejska nie posiada dokładnie sprecyzowanej definicji demokracji, a każda definicja, którą zechciałaby przyjąć, musiałaby zostać zatwierdzona przez państwa członkowskie. Mimo to jej instytucje pozostają zaangażowane w promowanie i wspieranie demokracji podkreślając, że z jednej strony wolność wypowiedzi i zrzeszania się to podstawy pluralizmu politycznego i procesów demokratycznych, z drugiej - że kontrola demokratyczna i rozdział władzy to warunki konieczne dla zachowania niezawisłości sądów i państwa prawa.¹²

Edukacja na rzecz demokracji

Edukacja obywatelska w Karcie Edukacji Obywatelskiej i Edukacji o Prawach Człowieka Rady Europy oznacza edukację, szkolenia, podnoszenie świadomości, informowanie oraz działania, których celem jest wyposażenie uczących się w wiedzę, umiejętności oraz kształtowanie ich postaw i zachowań mających wzmacniać realizację oraz obronę praw i obowiązków, poszanowanie różnorodności wraz z odgrywaniem aktywnej roli w społeczeństwie demokratycznym przy jednoczesnym promowaniu i ochronie demokracji oraz rządów prawa. Edukacja demokratyczna i obywatelska nie ograniczają się tylko do zajęć lekcyjnych w ramach edukacji formalnej. Powinno się je traktować jako proces trwający przez całe życie, prowadzony z udziałem zainteresowanych podmiotów edukacji formalnej, nieformalnej oraz pozaformalnej.¹³

¹⁰ Elgstrom, O. and Goran Hyden, *Development and Democracy: What have we Learned and How?*, London, Routledge, 2002, 12-19.

¹¹ United Nations Economic and Social Council, *Definition of basic concepts and terminologies in governance and public administration*, New York, 2006 (<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan022332.pdf> [21/10/2016]).

¹² LANDMAN, T. and LARIZZA, M., *EU Policy Discourse: Democracy, Governance, and Human Rights*, Essex, 2009 <http://www.oldsite.idea.int/resources/analysis/loader.cfm?csmodule=security/getfile&pageid=38917> [21/10/2016].

¹³ Recommendation CM/Rec(2010)7 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec\(2010\)7&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec(2010)7&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383&direct=true) [21/10/2016].

Dimension III Participation in Democratic Society

Wielowymiarowy charakter edukacji obywatelskiej znajduje odzwierciedlenie w pedagogicznym podejściu do tego tematu. Uczniowie powinni nie tylko zdobywać wiedzę teoretyczną, ale też rozwijać kompetencje obywatelskie i kształtować postawy.

W wielu środowiskach szkolnych oraz pozaszkolnych młodzi ludzie mają możliwość aktywnego uczestniczenia w demokratycznym procesie podejmowania decyzji. Jeden ze sposobów, to umożliwienie im udziału w zarządzaniu szkołą poprzez wybieranie przedstawicieli klas i tworzenie rad szkolnych oraz tworzenie możliwości do działania na rzecz najbliższego otoczenia.

Ponadto istnieją też inne przestrzenie publiczne, które mogą być dla uczniów miejscem do dyskusji, umożliwiającym wyrażenie opinii w dotyczących ich kwestiach. W niektórych państwach zagadnienia te są mocno związane z życiem szkoły, a w innych mogą się wiązać z dowolnym zagadnieniem w bezpośredni sposób odnoszącym się do dzieci i młodzieży.¹⁴

Edukacja obywatelska i edukacja o prawach człowieka powinny być zatem traktowane jako ściśle ze sobą powiązane i wzajemnie się wspierające, pomimo występowania pewnych różnic w podejściu. Edukacja obywatelska skupia się przede wszystkim na prawach i obowiązkach obywatelskich oraz aktywnym uczestnictwie (odniesienie do obywatelskiej, politycznej, społecznej, gospodarczej, prawnej i kulturalnej sfery życia społeczeństwa), podczas gdy edukacja o prawach człowieka zajmuje się szerszym spektrum praw człowieka oraz podstawowych wolności w każdym aspekcie ludzkiego życia.¹⁵

W Europie istnieje kilka międzynarodowych organizacji pozarządowych zaangażowanych w podnoszenie jakości kształcenia w zakresie edukacji demokratycznej i obywatelskiej. DARE odgrywa wśród nich wiodącą rolę w popularyzowaniu edukacji obywatelskiej i edukacji o prawach człowieka, promując międzykulturową i międzynarodową współpracę w celu poprawy jakości edukacji w tych dziedzinach.¹⁶

Aktywność: Konstytucja naszej grupy – kto odpowiada za nasze

prawa?¹⁷

Czas: 180 minut

Wiek: 10+

¹⁴ Eurydice, Citizenship Education in Europe, 2012

http://ec.europa.eu/citizenship/pdf/citizenship_education_in_europe_en.pdf [21/10/2016].

¹⁵ Recommendation CM/Rec(2010)7 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education

[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec\(2010\)7&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec(2010)7&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383&direct=true) [21/10/2016].

¹⁷ Ćwiczenie pochodzi z publikacji *Kompasik. Poradnik edukacji na rzecz praw dziecka*, Rada Europy, Warszawa 2007

<http://www.bc.ore.edu.pl/Content/185/Kompasik.pdf> [21/10/2016].

Uczniowie i uczennice:

- uświadamiają sobie związek pomiędzy prawami i obowiązkami;
- rozpoznają własne prawa i obowiązki w codziennym życiu;
- poznają znaczenie uczestnictwa w tworzeniu i ochronie własnych praw
- opracowują wspólnie, w porozumieniu z grupą, kodeks zasad i obowiązków.

Materiały dydaktyczne:

- papier i ołówek dla każdego uczestnika ;
- flipczarty i flamastry ;
- opcjonalnie: odbitki dziecięcej wersji Konwencji o Prawach Dziecka¹⁸

Metodologia/Uwagi

Niektóre dzieci mogą nie znać słowa konstytucja lub samej jej idei. Możesz zrezygnować z używania tego słowa i nazwać dokument po prostu „Zasady i obowiązki naszej grupy”. Z drugiej strony, możesz spróbować zaznajomić dzieci z pojęciem konstytucji jeszcze przed zajęciami, prosząc je uprzednio o znalezienie odpowiedzi na następujące pytania: *Czy nasz kraj ma swoją konstytucję? Co jest w naszej konstytucji? Kto i kiedy ją napisał? Kto dba o to, by była przestrzegana? □ Co się dzieje, gdy ktoś nie przestrzega konstytucji?*

Wiele dzieci ma negatywny stosunek do wszelkich zasad widząc w nich tylko ograniczenie swojej swobody. Być może trzeba będzie poświęcić nieco czasu na dyskusję i podanie przykładów obrazujących to, jak bardzo potrzebujemy zasad, by móc żyć razem.

Małe dzieci mogą potrzebować pomocy w zrozumieniu różnicy między obowiązkami, rozumianymi jako ich osobiste zobowiązania wobec innych (np. czekanie na swoją kolej, szanowanie różnic, powstrzymanie się od stosowania przemocy), a ograniczeniami lub zadaniami nałożonymi na nie przez dorosłych (np. mycie zębów, ścielenie łóżka, podnoszenie rąk w szkole, odrabianie pracy domowej).

Położ nacisk na związek pomiędzy prawami a rolami/obowiązkami każdego człowieka – zarówno dziecka, jak i dorosłego. Wspomnij o obowiązku egzekwowania i przestrzegania zasad.

Przebieg

¹⁸ Uproszczona wersja Konwencji o Prawach Dziecka
<https://www.unicef.org.au/Upload/UNICEF/Media/Our%20work/childfriendlyrcr.pdf> [21/10/2016].

Sesja 1

1. Zorientuj się, jakie dzieci mają doświadczenie i zrozumienie praw i obowiązków – zacznij od tych ograniczeń, które już znają. Poproś je o dokończenie zdań w rodzaju: *Nie mam prawa ..., ponieważ ...* (np. *Nie mam prawa uderzyć kogoś, gdy jestem zły, ponieważ...* / *Nie mam prawa traktować ludzi niesprawiedliwie*). Zapisz je i poproś dzieci o zamianę tych zdań w formie przeczącej na zdania bez negacji (np. *Mam prawo nie być bitym/Mam prawo być traktowany sprawiedliwie*). Gdy dzieci już rozumieją, na czym polega proces tworzenia takich zdań, podziel je na małe, cztero- lub pięcioosobowe zespoły i wręcz każdemu kartkę papieru i flamastry.

Wyłumacz, że:

- Każdy zespół ma ustanowić trzy lub cztery zasady obowiązujące całą grupę.
  - Zasady powinny zawierać wyrażenie *Wszyscy mają prawo do...* (np. *Wszyscy mają prawo do uczestnictwa*).
  - Można przyjąć tylko te zasady, na które zgodzili się wszyscy członkowie zespołu.
  - Celem nie jest sformułowanie dużej liczby zasad, ale wypracowanie takich, na które wszyscy się zgadzają.
2. Zbierz całą grupę i poproś poszczególne zespoły o przedstawienie rezultatów ich pracy. Zapisz zaproponowane zasady w tabeli, której wzór znajduje się poniżej.

Najpierw spytaj o prawa. Połącz ze sobą te o podobnej treści, za każdym razem prosząc o akceptację wszelkich zmian. Zapisz tak zredagowane prawa w tabeli, w kolumnie „Prawa”.

Po zapisaniu jakiegoś prawa zapytaj, jaki obowiązek ono za sobą pociąga, którego spełnienie jest konieczne to tego, by z danego prawa mogli korzystać wszyscy. Odpowiedź zapisz w kolumnie „Obowiązki”, w tym samym wierszu, co prawo, do którego się odnosi. Użyj wyrażen w rodzaju: „mam obowiązek...” lub „powiniennem...”.

KONSTYTUCJA PRAWA OBOWIĄZKI	
PRAWA	OBOWIĄZKI
Każdy ma prawo do sprawiedliwego traktowania.	Mam obowiązek traktować wszystkich sprawiedliwie.
Każdy ma prawo do wyrażania swoich poglądów.	Powiniennem przyznać każdemu prawo do wyrażenia swoich poglądów.

Dimension III Participation in Democratic Society

3. Po zapisaniu wszystkich praw i obowiązków zaproponowanych przez zespoły, poproś dzieci o przejrzanie szkicu ich konstytucji. Wyjaśnij, że lepiej jest mieć kilka dobrych zasad niż wiele nie tak dobrych. Poproś, by się zastanowili, czy można połączyć któreś z tych praw lub obowiązków? *Czy z któryś można zrezygnować? Czy są jeszcze jakieś inne prawa i obowiązki, które powinny być dodane?*
4. Gdy lista praw i obowiązków jest już gotowa, spytaj dzieci, czy mogłyby ją stosować jako coś w rodzaju „konstytucji” obowiązującej w ich grupie. *Czy są skłonne przestrzegać zasad, które same sformułowały? Kto będzie odpowiedzialny za zapewnienie, że wszyscy będą przestrzegać tę konstytucję? Co będzie, jeśli ktoś naruszy jakieś prawo? Czy trzeba wprowadzić konsekwencje za nieprzestrzeganie zasad? Dlaczego?*

Kiedy ostateczna wersja konstytucji jest już gotowa, przepisz ją i powieś w miejscu widocznym dla wszystkich. Wyjaśnij, że są to zasady wspólnej pracy i zabawy, obowiązujące zarówno dzieci, jak i dorosłych.

5. Zakończ dyskusję, kładąc nacisk na to, że zasady i obowiązki pomagają nam żyć razem, w sposób zapewniający poszanowanie praw każdego z nas. Zasady chronią nasze prawa (np. do uczestnictwa, posiadania poglądów, nauki, zabawy) oraz nasze bezpieczeństwo i zdrowie, zarazem nakładając na nas obowiązek przestrzegania praw przysługujących innym.
6. W podsumowaniu poproś dzieci o przedyskutowanie doświadczeń nabytych podczas zajęć. Możesz posłużyć się pytaniami :
  - Czy łatwo było opracować w zespołach listę praw? Czy łatwo było opracować listę obowiązków?
  - Czy łatwo było pracować razem w zespole? Jakie są zalety i wady wspólnej pracy w zespole?
  - Czy były jakieś propozycje praw, które nie uzyskały akceptacji całego zespołu? Dlaczego?
  - Co zrobiliście z odrzuconymi propozycjami? Czy ktoś starał się przekonać resztę zespołu, by jednak je przyjąć? Czy któreś z nich zostały przemyślane na nowo?
  - Czego dowiedzieliście się o sobie samych podczas tych zajęć? Czego się nauczyliście o prawach i obowiązkach?
  - Czy nauczyliście się czegoś o demokracji?
7. Omów następnie z dziećmi, po co są zasady i obowiązki, zadając następujące pytania, i zapisując odpowiedzi:
  - Jakimi zasadami kierujecie się w życiu (np. w domu, szkole, w innych okolicznościach)? Kto ustanowił te zasady?

Dimension III Participation in Democratic Society

- Jakie macie obowiązki? Kto was nimi obarczył?
- Czy dorośli też mają zasady i obowiązki? Skąd się one wzięły?
- Dlaczego wszyscy mamy zasady i obowiązki? Czy ich potrzebujemy?
- Co się dzieje, gdy ktoś nie przestrzega zasad? Czy niestosowanie się do przyjętych zasad musi pociągać za sobą pewne konsekwencje? Dlaczego?

Przedyskutuj z nimi kwestię egzekwowania praw i obowiązków, zadając następujące pytania:

- Skoro już porozumieliśmy się co do praw i obowiązków, to jak zapewnimy, by wszyscy je przestrzegali?
- Na kim spoczywa odpowiedzialność za pilnowanie, czy prawa te są szanowane?
- Czy osoba, która nie przestrzega przyjętych zasad, powinna ponieść konsekwencje? Kto powinien zdecydować, jakie to mają być konsekwencje?

20

Sesja 2

1. Kilka dni lub tygodni po napisaniu konstytucji poproś dzieci, by raz jeszcze się jej przyjrzały. Wspomnij, że prawo często musi być poprawiane, a część przepisów usunięta lub dodana. Zapytaj: *Czy wciąż zgadzają się na prawa i obowiązki, które wcześniej ustanowiły? Czy jakieś obowiązki jest trudniej wypełniać niż inne? Dlaczego? Czy trzeba coś zmienić w konstytucji? Coś usunąć? Coś dodać?*
2. Przedyskutuj kwestię przestrzegania w życiu zasad i obowiązków, zadając następujące pytania:
  - Czy któreś z praw są częściej łamane niż pozostałe? Dlaczego?
  - Kto jest odpowiedzialny za pilnowanie, czy prawa te nie są naruszane?
  - Kto decyduje o tym, co się stanie, gdy ktoś naruszy którąś z zasad przyjętych przez grupę?
  - Czy grupa powinna popracować wspólnie nad ustaleniem konsekwencji za złamanie zasad? Omówienie i ewaluacja
3. Przedyskutuj, co to znaczy, że grupa ma zasady, które sama sobie ustaliła. Powiąż ten proces ze sposobem, w jaki prawa są stanowione w demokracji.
  - Czy posiadanie przez grupę konstytucji ułatwia jej funkcjonowanie?
  - Czy fakt, że grupa sama ustaliła obowiązujące ją zasady ma jakieś znaczenie?

Sugestie odnośnie kontynuacji

Zadbaj o to, by każde dziecko miało własny egzemplarz konstytucji. Gdy w grupie pojawi się jakiś konflikt lub problem, staraj się go rozwiązywać przy pomocy konstytucji. Problemy

Dimension III Participation in Democratic Society

pojawiające się w życiu codziennym, najpewniej ujawnią potrzebę dokonywania w niej zmian. Możesz rozwinąć Sesję 2 pkt 2 i pozwolić dzieciom wspólnie ustalić konsekwencje złamania zasad.

Wręcz dzieciom odbitki wersji dla dzieci Konwencji o Prawach Dziecka (Aneks s. 298). Poproś o porównanie konstytucji z dokumentem zawierającym listę praw przysługujących wszystkim dzieciom na całym świecie. Czy są w Konwencji jakieś prawa i związane z nimi obowiązki, które dzieci chciałyby dodać do swojej konstytucji?

W grupie starszych dzieci, przedyskutuj, dlaczego dzieci potrzebują specjalnej konwencji, w której spisane są przysługujące im prawa. Czy dzieciom przysługują inne prawa człowieka niż dorosłym? Czy mają inne obowiązki? Pomóż dzieciom zrozumieć związek pomiędzy obowiązkami a zasadą rozwijających się zdolności, przyjętą w Konwencji o Prawach Dziecka.

Pomysły na działanie

Poproś dzieci, by się dowiedziały, czy ich szkoła, zespół lub klub ustaliły zestaw zasad lub procedur mających chronić prawa dziecka, i czy zasady te obejmują również obowiązki dzieci. Jeśli tak, poproś o ich ocenę: *Kto je ustanowił? Czy dzieci zgadzają się z tymi zasadami? Czy można je zmienić? Jeśli tak, to jak? Co się dzieje, gdy ktoś nie przestrzega tych zasad*

Adaptacje

Aby ułatwić młodszym dzieciom udział w tych zajęciach, trzymaj się konkretów. Dbaj, by dyskusja skupiała się na prawach i obowiązkach. Nie wdawaj się w nadmierne szczegóły zasad, czy kwestii ich egzekwowania i odpowiedzialności za egzekwowanie.

U starszych dzieci możesz pogłębić wiedzę na temat związku pomiędzy prawami, zasadami i obowiązkami poprzez omówienie następujących kwestii: Na czym polega związek między prawami a zasadami? Na czym polega różnica między zasadami a obowiązkami?

BAZA DOBRYCH PRAKTYK

Kompasik. Poradnik edukacji na rzecz praw dziecka (Compasito. Manual on Human Rights Education for Children) to zbiór sprawdzonych pomysłów i ćwiczeń na temat edukacji na rzecz praw człowieka w pracy z dziećmi.

www.eycb.coe.int/compasito/

<http://www.bc.ore.edu.pl/Content/185/Kompasik.pdf> (wersja polska)

Kompas. Edukacja o prawach człowieka w pracy z młodzieżą (Compass. Manual on Human Rights Education with Young People) to zbiór sprawdzonych pomysłów i ćwiczeń

Dimension III Participation in Democratic Society

na temat edukacji na rzecz praw człowieka w pracy z dziećmi, w tym o tematyce związanej z demokracją i demokratycznymi procedurami

www.eycb.coe.int/Compass/en/contents.html

<http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=189&from=publication> (wersja polska)

Council of Europe - Youth - Young people building Europe: Witryna internetowa Rady Europy: zawiera wiele informacji na temat praw człowieka i demokracji, które adresowane są do młodzieży i ludzi młodych a dotyczą budowania integracji europejskiej.

https://www.coe.int/t/dg4/youth/coe_youth/adae_campaign_EN.asp

Każdy inny, wszyscy równi (All Equal All different) to pakiet edukacyjny opublikowany przez Radę Europy

https://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Publications/Education_Pack_en.pdf

<https://rownosc.info/media/uploads/biblioteka/publikacje/kazdy-inny-wszyscy-rowni.pdf>
(wersja polska)

Deutsche Gesellschaft für Demokratiepädagogik to organizacja typu think tank zrzeszająca podmioty edukacyjne zaangażowane w demokratyczne rozwijanie szkół. Udostępnia na stronie projekty i zasoby, konferencje, szkolenia i materiały wspomagające rozwój szkół demokratycznych.

<http://degede.de/>

Hanisauland to wirtualne źródło wiedzy dedykowane dzieciom i opracowane przez niemiecką Federalną Agencję ds. Edukacji Obywatelskiej. Witryna przygotowana jest z myślą o nauczaniu dzieci o demokracji, oferuje też „plac zabaw”, aby poprzez gry i zabawy dzieci mogły doświadczyć, czym jest demokracja. Ponadto zapewnia porady, materiały i wsparcie pedagogiczne dla nauczycieli i osób zaangażowanych w wychowywanie dzieci.

<https://www.hanisauland.de/>

Früh aufgestellt - Viele Träume - Gleiche Chancen to inicjatywa zapobiegania prawicowemu ekstremizmowi w szkołach podstawowych prowadzona przez nieformalne instytucje edukacyjne. Serwis inicjatywy przedstawia relację z doświadczeń koncepcji pracy opartej na 3 modułach edukacyjnych, której grupę docelową stanowią dzieci na podstawowym etapie nauczania.

<http://www.fruehaufgestellt.de/>

Ideenwerkstatt Impulse für ein demokratisches Miteinander in der Sekundarstufe to niemieckojęzyczny zbiór narzędzi opracowany przez regionalne centrum kultury demokratycznej w Meklemburgii-Pomorzu Przednim, promujący praktyczne podejścia do edukacji szkolnej na rzecz demokracji. Prezentuje doświadczenie 11 lat warsztatów i testów metod i narzędzi poprzez: identyfikację odpowiednich zapisów w programie nauczania, a

Dimension III Participation in Democratic Society

następnie opracowanie praktycznej metodologii ukierunkowanej na naukę o demokracji; identyfikację pozaszkolnych koncepcji pedagogicznych, dzięki którym szkoły/klasy mogą sięgnąć po bardziej szczegółowe i tematyczne szkolenia; identyfikację konkretnych kroków, które wpływają na demokratyczną kulturę szkoły i umożliwiają pracę na rzecz demokracji w szerszym kontekście szkolnym.

<http://www.akademie-nordkirche.de/publikation/publikationseite/24>

Centrum Edukacji Obywatelskiej od ponad 20 lat zajmuje się promowaniem edukacji obywatelskiej i na rzecz demokracji. Prowadzi projekty, tworzy materiały, szkoli nauczycieli i uczniów.

www.ceo.org.pl

Archiwum Dobrych Praktyk Edukacji Obywatelskiej to internetowa baza (przygotowana przez Zentrum *polis*) pomysłów i wskazówek dotyczących nauczania, scenariuszy lekcji i praktyczne pomysły na projekty do realizacji w klasie.

<http://praxisboerse.politik-lernen.at>

AMEI-WAECE - ¿QUÉ ES LA DEMOCRACIA? to cykl edukacyjny obejmujący zajęcia z dziećmi lub spotkania w klasie, których celem jest uświadamianie dzieciom, czym jest demokracja.

<http://waece.org/diasparacelebrar/SEP2012/15%20democracia/15democracia.htm>

PARTYCYPACJA

Kontekst ogólny

Od dnia naszych urodzin stajemy się częścią społeczeństwa i różnych grup społecznych, takich jak rodzina, szkoła, przyjaciele, itp. Każda z tych grup, jest składowym elementem większej społecznej całości, którą postrzega przez pryzmat lokalnej perspektywy; każde nasze działanie ma globalny wpływ.

Partycypacja oznacza stwarzanie warunków dla spotkań i dyskusji w celu wspierania pomysłów oraz wspólnego podejmowania decyzji. Partycypacja sprawia, że ludzie stają się aktywni i krytyczni, zaangażowani na szczeblu globalnym i lokalnym oraz wnoszą istotny wkład w czynienie świata bardziej sprawiedliwym.

Partycypacja oznacza wspieranie współpracy pomiędzy ludźmi z różnych środowisk kulturowych i promowanie prawdziwej solidarności.

Istnieją różne formy społecznego zaangażowania, między innymi: korzystanie z prawa wyborczego, udział w demonstracjach, bycie członkiem zgromadzenia, korzystanie z przestrzeni publicznych, branie udziału w debatach szkolnych, itp.

Znajomość różnych form partycypacji na szczeblach politycznym i społecznym uświadamia, jak wyglądają procesy angażowania ludzi w działania, co z kolei pozwala poddawać w wątpliwość i weryfikować procedury partycypacji, której - jako obywatele wszyscy podlegamy.

Aby stworzyć zaangażowane społeczeństwo obywatelskie konieczne jest zbudowanie społecznych struktur partycypacji, w których przynależność do wspólnoty politycznej uważana jest przez obywateli nie tylko za przysługujące im prawo, ale także za odpowiedzialność polityczną, polegającą na byciu częścią mechanizmów decyzyjnych, w których wszyscy ludzie są równi a każdy głos ma taką samą wartość.

Kontekst polityki europejskiej

W kolejną rocznicę wejścia w życie Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach dziecka możemy uznać, że stanowi ona ogromny krok naprzód w podejściu do kwestii dzieci i ich praw. Konwencja wspiera działania, doceniające dziecko jako obywatela, który posiada zagwarantowane fundamentalne prawa i wolności, może wyrażać opinie, uczestniczyć w życiu i wypełniać obowiązki w rodzinie i społeczeństwie.

Artykuł 12 Konwencji stanowi, że:

Państwa-Strony zapewniają dziecku, które jest zdolne do kształtowania swych własnych poglądów, prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując te poglądy z należytą wagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka.

Dimension III Participation in Democratic Society

W tym celu dziecko będzie miało w szczególności zapewnioną możliwość wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego.

Rada Europy - w celu zapewnienia konkretnych i dokładnych wskaźników pomiaru osiąganych postępów w realizacji *Zalecenia w sprawie aktywnego uczestnictwa dzieci i młodzieży poniżej 18 roku życia* - opracowała Child Participation Assessment Tool¹⁹. Jest to część toczącego się procesu, którego celem jest zapewnienie wszystkim dzieciom i młodzieży w państwach członkowskich Rady Europy, prawa do bycia wysłuchanym, traktowanym poważnie, uczestniczenia w podejmowaniu decyzji dotyczących ich życia

Partycypacja w nauczaniu

W celu wspierania partycypacji w szkołach i klasach zaleca się stosowanie metod, które zwiększają aktywne uczestnictwo uczniów na wszystkich etapach. Oznacza to stwarzanie odpowiednich warunków, w których uczniowie uczą się o partycypacji poprzez łączenie metod teoretycznych i praktycznych. Wskazane jest kreowanie takich sytuacji, w których uczniowie stają się na tyle zaangażowani w życie danej społeczności, że czują się jej integralną częścią.

Klasa szkolna powinna być dynamiczna, także poprzez nowe, nieodkryte do tej pory wykorzystanie przestrzeni. Zajęcia zaproponowane poniżej są dobrym przykładem na zmianę tradycyjnego porządku w klasie, na taki, w którym każdy ma możliwość czynnego udziału, w którym tzw. „plac wiedzy” jest dziełem wszystkich dzieci, gdzie wszyscy czują się swobodnie i mogą wyraża własne opinie na równych zasadach.

Aktywność: Transformacja miejsca oczami najmłodszych

Czas: 3x45 minut (45 minut – wybór obszarów i plan analizy; 45 minut – praca w terenie; 45 minut prezentacja wyników obserwacji)

Wiek: 10+

Uczniowie i uczennice:

- podejmują decyzje dotyczące miejsca, w którym żyją;
- przeprowadzają spacer badawczy i na podstawie własnych obserwacji diagnozują potrzeby najbliższej okolicy;
- współpracują w grupie.

Materiały dydaktyczne:

¹⁹ Narzędzie Oceniania Aktywnego Uczestnictwa Dzieci (przyp. tłum.).

Dimension III Participation in Democratic Society

- mapa z tą częścią miasta, dzielnicy, okolicy, którą chcemy poddać analizie;
- rolka papieru, aby stworzyć schemat z wytycznymi do pracy w terenie.

Metodologia/Uwagi

W ćwiczeniu ważne jest, by uczniowie mieli przestrzeń i warunki do takiej pracy w zespole, w której każdy głos jest ważny a decyzje podejmuje się wspólnie. Warto na czas ćwiczenia zrezygnować z tradycyjnego ustawienia ławek.

26

Przebieg

1. Nauczyciel wyjaśnia uczniom, na czym będzie polegała aktywność oraz jakie są jej cele. Zwraca uwagę zarówno na cele edukacyjne, jak i praktyczne (działania uczniów mogą prowadzić do konkretnej zmiany).
2. Na początku nauczyciel pyta całą grupę, czemu w swojej najbliższej okolicy chcieliby się przyjrzeć, co chcieliby przeanalizować.

By przeprowadzić tę część ćwiczenia możesz wykorzystać poniższe pytania: *Jakie publiczne przestrzenie są ważne w naszym codziennym życiu? Gdzie najczęściej ludzie spędzają czas razem?*

Możesz na zajęcia przynieść mapę okolicy, jakieś zdjęcia różnych miejsc, w których uczniowie często przebywają itp. (np. park, plac zabaw, ulica przy szkole, dom kultury, szkoła itp.). Uczniowie wspólnie robią otwartą listę takich miejsc/obiektów, by następnie wybrać jedno, którym się zajmą. Na dużej mapie własnej miejscowości, kolorami oznaczają te obszary, które będą przedmiotem ich analizy (np. tereny zielone oznaczymy kolorem zielonym, ulice kolorem niebieskim, fontanny kolorem czerwonym, itp.).

3. Po podjęciu decyzji o tym, co będzie przedmiotem analizy, wszyscy uczniowie powinni wziąć udział w dyskusji na temat tego, na jakich aspektach należy się skupić, aby móc przeprowadzić taką analizę.

Na przykład, jeśli uczniowie zdecydują się na park/skwer będą to: czyszczenie, pielęgnacja, spełnianie potrzeb społeczeństwa, dostęp dla wózków inwalidzkich, itp.).

Nauczyciel prosi uczniów, by w parach zastanowili się, co jest ważne dla nich, a co może być ważne dla ich rodziców/dziadków/sąsiadów. Refleksje par nauczyciel zbiera na forum, a następnie prosi, by uczniowie spróbowali wspólnie przedstawić to na dużym plakacie. Plakat

The project ENGAGE has been funded with support from the EU-ERASMUS+ programme [2014-1-FR01-KA200-008747]. This publication reflects the views of the authors only and the European Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Dimension III Participation in Democratic Society

ten powinien służyć jako wskazówka przy dalszej pracy uczniów – pomoże w ustaleniu pytań, na które będą szukali odpowiedzi w terenie.

4. W celu rozpoczęcia badania dzielimy klasę na cztery lub pięć grup, z których każda będzie odpowiedzialna za wybrany obszar. Ważne jest, aby równomiernie przeprowadzić podział dotyczący odległości i nakładu pracy.

27

Wyjaśniamy uczniom zadanie domowe: w ciągu następnego tygodnia każda grupa ma za zadanie przeprowadzić analizę obszaru, do którego się zobowiązała, zgodnie z kryteriami ustalonymi w wytycznych. W zależności od wieku, uczniowie mogą pracować w grupach lub z rodziną.

5. Po upływie tygodnia uczniowie porządkują, uogólniają, przenoszą na papier i prezentują reszcie klasy zebrane dane zgodnie ze schematem wypracowanym podczas pierwszej sesji. Wspólnie – na forum – podsumowują wyniki obserwacji i formułują wnioski.

Wnioski uczniów warto zapisać – na ich podstawie każde dziecko będzie mogło napisać list do prezydenta miasta, w którym przedstawi wyniki badania, wnioski wspólnie sformułowane oraz rekomendacje dotyczące zmian. Możecie również zaprosić przedstawiciela miejscowości do klasy i na forum przedstawić my wypracowane wnioski. Warto zachęcić uczniów do włączenia rodziny do zabrania głosu w debacie, aby ustalić ostateczne stanowisko, które chcemy wyrazić.

BAZA DOBRYCH PRAKTYK

Hiszpański projekt **Miasto Dzieci** (City of Children) polega na budowaniu nowego i lepszego miasta dla wszystkich mieszkańców w taki sposób, aby dzieci mogły doświadczyć, co znaczy być mieszkańcem i obywatelem.

<http://www.lacittadeibambini.org/spagnolo/interna.htm>

Spanish League of Education oferuje kompleksową stronę umożliwiającą uczenie się o prawach dziecka do partycypacji poprzez gry, filmy video oraz inne środki i metody.

<http://www.rayuela.org/derechos/participar/sabias-que/>

Have your say! to niemieckojęzyczna wersja poradnika będącego częścią znowelizowanej Europejskiej Karty Uczestnictwa Młodych Ludzi w Życiu Lokalnym i

Regionalnym (*European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life*). Poradnik zawiera analizę polityk i prezentuje koncepcje politycznej partycypacji młodych ludzi. Proponuje adekwatne podejście edukacyjne, które może być wykorzystane zarówno w formalnych i nieformalnych działaniach edukacyjnych.

Ich mache Politik to internetowy ruch partycypacji młodzieży, prowadzony przez German Council. Jego celem jest zwiększenie partycypacji ludzi młodych we wszystkich dziedzinach życia, które ich dotyczą.

<http://ichmache-politik.de/demografie/>

Politische Jugendbildung to program, który obejmuje 26 organizacji zajmujących się edukacją demokracji obywatelskiej na terenie całych Niemiec. Celem programu jest wspieranie politycznego zaangażowania dzieci i młodzieży w zakresie 1) edukacji medialnej w zglobalizowanym świecie, 2) rozwoju demokratycznego zaangażowania w szkołach i razem ze szkołami, 3) dorastanie w zróżnicowanym społeczeństwie, 4) świat pracy i edukacji obywatelskiej z młodzieżą.

<http://adb.de/arbeitschwerpunkte>

Klassenrat (samorządność uczniowska) to prowadzony na terenie całych Niemiec program szkoleniowy dla szkół podstawowych, dzięki którym dzieci uczą się przeprowadzać zebrania rad klasowych. Przykładem może być projekt realizowany w Berlinie i Brandenburgii **„Wir sind Klasse!”**, który oferuje porady, szkolenia, a także rozwój strukturalny szkół demokratycznych z udziałem instruktorów w inicjatywie DeGeDe.

Citoyen de demain to centrum informacji i materiałów na temat edukacji obywatelskiej, w tym także baza narzędzi dydaktycznych dla nauczycieli do uczenia partycypacji, promowania i wspierania zaangażowania uczniów.

<http://www.citoyendedemain.net/pratiques/demarche-dimplication-enfants>

Archiwum Dobrych Praktyk Edukacji Obywatelskiej to internetowa baza (przygotowana przez Centrum *polis*) pomysłów i wskazówek dotyczących nauczania, scenariuszy lekcji i praktyczne pomysły na projekty do realizacji w klasie.

<http://praxisboerse.politik-lernen.at>

Children's Rights and Participation. Projekt badawczy realizowany z udziałem naukowców, uczniów, nauczycieli, rodziców, władz szkolnych, a koncentrujący się wokół pytania - jakie minimalne kryteria musi spełniać szkoła respektująca prawa dziecka. Celem projektu było stworzenie indeksu praw dziecka.

www.politik-lernen.at/kinderrechteindex

Laboratorium Partycypacji Obywatelskiej to portal, dzięki któremu możesz poszerzyć swoją wiedzę i znaleźć informacje na temat wydarzeń związanych z partycypacją obywatelską. Celem portalu jest wymiana wiedzy i doświadczeń pomiędzy różnymi

środowiskami oraz promowanie idei i narzędzi edukacji obywatelskiej partycypacji.

<http://partycypacjaobywatelska.pl/>

Civis Polonus to fundacja, której celem jest propagowanie edukacji obywatelskiej i rozwijanie postaw obywatelskich. Na stronie Fundacji można pobrać różnego rodzaju publikacje i raporty.

<http://www.civispolonus.org.pl/>

Decydujmy razem to projekt związany z samorządami lokalnymi. Obejmuje platformę, na której dostępne są liczne publikacje na temat partycypacji obywatelskiej.

http://www.decdujmyrazem.pl/partycypacja/baza_dobrych_praktyk.html

Partycypacja społeczna w praktyce to strona, na której dostępne są e-publikacje na temat partycypacji obywatelskiej.

<http://partycypaciaspoleczna.org/on-line-biblioteka/e-publikacje>

Education Scotland to agencja, która opracowała materiał do programu kształcenia w Szkocji na temat tego, jak młodzi ludzie mogą aktywnie uczestniczyć w procesie ich własnej nauki i w lokalnych społecznościach.

http://www.educationscotland.gov.uk/resources/p/genericresource_tcm4628335.asp.

Na stronie **Ark.ac.uk** znajdziesz scenariusze lekcji na temat aktywnego uczestnictwa młodych ludzi.

<http://www.ark.ac.uk/schools/resources/DemocracyandActiveParticipation.pdf>